

Tamási Áron — három arckép tükrében

Tamási-portrénk végre kezd kiteljesedni. A jeget megtörő 1969-es novella-válogatás (*Rendes feltámadás*, Sütő András előszavával), az eredeti *Jégtörő Mátyás* (1971), az *Abel* (1974), a *Szülőföldem* (1977) után *Zeng a magosság* (1980) címmel immár kétkötetnyi elbeszélés került az olvasóhoz a *Romániai Magyar Írók* sorozatában (Tamási Ágota lelkismeretes novella-bibliográfiájával), és készül Tamási Áron két háború közötti publicisztikájának a bemutatása is, ugyancsak a *Kriterion*-nál. (Vígjátékai már korábban polgárjogot nyertek — újra — színpadjainkon.)

Tamási azonban új és új meglepetéseket tartogat számunkra. Meglepetéseket? Amennyiben elhittük, hogy ő csupán „játékos” író, a székely népnyelv tündérszárnyain röpdéső költő. És elfeledkeztünk a Vásárhelyi Találkozóról s arról, ami azt közvetlenül vagy jóval korábban megelőzte. Például a „Vallani és vállalni” vitáról s benne Tamási Áron szerepéről, 1929-es *Helikon*-cikkéről. A József Attila-évfordulón öröm volt fölfedezni, hogy Tamási magatartása, harcos-realista publicisztikája milyen messze kisugárzott: József Attiláig is elért. A Tamási-hagyatékából most előkerült újabb dokumentum — a *Csillag* számára készült, ám az ünnepi alkalomra, a proletárköltő 50. születésnapjára az illetékesektől nem vállalt emlékezés — alátámasztja feltételezésünket, a már régebben ismert kétoldali feljegyzésekből adódott következtetésünket. József Attila nem játszható ki Tamási ellen — és viszont... „Szellemi gépezetük” különbözősége nem zárja ki (legáltalábanis pályájuk egy bizonyos, talán legjelentősebb szakaszában nem zárta ki) irodalmi és politikai állásfoglalásuk rokonságát („... az irodalom és a politika kérdéseiben lényegileg azonos módon gondolkodtunk...”).

A költői Móricz-nekrológ, amely 1942-ben a *Híd*-ban jelent meg, nem tartalmaz különösebb újdonságot (tárgyilag), de a magyar esszé egyik legszebb darabjaként érdemes ismét hozzáférhetővé tennünk. A Bánffyról szóló eszmefuttatás több szempontból is hézagot pótol; eldugott helyen látott napvilágot, 1948-ban, a *Benedek Marcell* szerkesztette *Irodalmi Diáknaptár*-ban. Társadalmi-esztétikai differenciálásra és irodalomtörténeti igazságszolgáltatásra figyelmeztet.

Noha csak pár év választja el az egyes írásokat, a három arckép mondhatni három korszakot kapsol össze. Tamási Áronnak e korszakos változások esztendeiben nem kellett lényegesen változnia: demokratizmusa, népszerűsége és értelmiségi felelőssége, értékítészetele szinte egyformán tükröződik az itt közreadott íróportrékban.

Kántor Lajos

Móricz Zsigmond

Azt mondják, meghalt.

Aki embert életemben ismertem, azok meghalni mind alkalmasabbnak tünnek előttem, mint ő. Nincsen ráció a világban, vagy mi vagyunk kezdetlegesekek arra, hogy tudjunk és ítéljünk.

Csakugyan meghalt volna?

Egy ilyen ember halála szenvedés lehet magának a világnak is, hiszen erőszakosan kiszakad belőle valami, ami szervesen tartozik hozzá. Nemcsak testileg, hanem lelkileg is! Nem volt tünemény, sem ember gyanánt, sem szellemében; inkább törvényes és szükséges része a világnak, mely az ég és a föld egységében uralkodik. Ő nem az égi tájakon volt látható, mint a felhő; hanem a földi részen, mint a folyó. Emberben valóságos Tisza volt, olyan nagy és igazán magyar folyó. Törvénye is azonos volt a nagy folyó törvényével: tudott megállás nélkül mindig

hömpölyögni, erejében derűt és fényt ajándékozni a tájnak; de tudott megáradva zúgni is, áttörve gátakat!

Ha meghalt, tengerbe folyt.

Az egyetlen tengerbe, amelyen mi magyarok a jobb jövő felé hajózhattunk.

(1942)

Bánffy Miklós

Akinek van bátorsága és ideje, eltűnődhetik azon, hogy milyen különös is az élet és milyen barbár a világ.

Itt van például Bánffy Miklós, akiről írni akarok. S ahogy éppen írni kezdek róla, eszembe jut tréfásan valami, amit azonban komoly célzattal akarok mondani. Vagyis az jutott eszembe, hogy a magyar irodalom számára ki kéne találni egy olyan író, amilyen Bánffy Miklós. Szerencsére tehát, hogy van.

Úgy hallok, ül otthon, kolozsvári házában egy meghagyott szobájában, a legtisztább szegénységben; árván, öregén és bölcsen. Ha az élet értelmén és a halálra gondolkozik, amit fiatalabb korban és könnyebb sorsban is megtesz az ember, akkor bizonyára inkább írni szeretne most is, mint élni. Egyedül ez maradt meg neki: az írás. Nem tudom hirtelen eldönteni, róla emlékezvén, hogy mi az emberi élet meghökkentőbb mozdulata: az-e, amellyel mindenétől megfosztotta őt, ott hagyván száraz ág gyanánt; vagy talán az, hogy benne az írás szenvedélyét éppen most emelte egyedülivé, egy gazdag élet romjai fölött...

A leggazdagabbak közé tartozott, nagyonban és rangban egyaránt. De ráadásul a szellemi világ és a művészi képesség gazdagsága is megvolt benne. Nem egyszerű dolog, nálunk magyaroknál különösen, ha valakiben e kétféle gazdagság együtt adódott. Sok volt a könnyű csábítás ilyen esetben, hogy kevés vagy érdemtelen szellemi munkával is be lehet jutni a szellemi „főurak” közé; de nagy volt a veszedelem is, hogy a kimagasló művészi tehetség könnyen szembefordítja saját osztályával.

Egyik esetben műkedvelő lett az illető, a másikban áruló.

Élete folyamán mind a két vád meglegyintette Bánffy Miklóst. „Dilettáns” hírébe, fiatalabb korában főleg, nemcsak azért keverték, mert féltékkel és fölényesen is tudott művész lenni, hanem azért is, mert egyformán és jól értett az írás-hoz, a rajzhoz, a színházhoz; s mellesleg a politikát is folytatta, és nagy hozzáértéssel üzte a gazdaságot, hiszen messze-földön neki volt a leghíresebb ménese.

Mindent tudott.

De ahhoz, hogy tudjon, nemcsak módja volt, hanem érzéke és tehetsége. Nemcsak gróf volt és gazdag ember, hanem szellemileg is fényűző ezermester, ami Erdélyben nem ritkaság. A sok közül azonban, amit nemcsak jól, hanem megmaradó módon tudott, az írással hódította meg azt a tündérkisasszonyt, aki ma is hűségesen a szívében lakik, s aki bátran tehet olyan ígéretet neki, hogy a nevét beleírja a magyar irodalomtörténet könyvébe.

Akárhányszor gondolom meg, magam is biztatni merem az igazságtevő tündérkisasszonyt, hogy csak írja kétség és tartózkodás nélkül. Írja nyugodt lelkiismerettel, mert ha nem írja a maradandó írók közé Bánffy Miklóst, akkor én írom oda, pedig nekem kevesebbet szabad, mint egy tündérnek.

Aki megírta a „Farkasok”-at, az „Erdélyi történet” öt kötetét és megírta a „Nagyúr” című remek színművét, az nem tehet róla, hogy az ítélezők így bánnak vele. Úrnak és cigánynak itt, az irodalomtörténet lapjain egyformán igazság szolgáltatnak.

Mert ha itt sem, akkor utolsó fórumnak a mennyek országa marad.

(1948)

József, a költő

Nem voltunk barátok.

Az idő, mely a két háború között megszabta sorsunkat, nem is adott alkalmat arra, hogy a barátság lehetőségét egymás között megkísértsük. Ő a pesti hamuban parázslott, én pedig Erdélyben éltem. Ha egyszer-máskor úgy adódott, hogy feljöhettem a fővárosba, írói dolgaim és emberi kapcsolataim akkor is ritkán szolgáltak azzal az örömmel, hogy találkozhatnék vele.

Ha találkozásainkra gondolok, s ha felidézem nemcsak személyes alakját, hanem a hangját, a megnyilatkozásainak tartalmát és módját, akkor elszomorít az a kétely, hogy a sűrű együttlét sem tudott volna barátokká tenni minket. S érdekes, ennek az oka ama külsőségeken múlt, amelyek a személyes emberi érintkezésben mindig előtérbe tolakszanak. Vagyis nem lényegi volt, hanem formai. Ilyenkor, az emberi érintkezés alsó fokán, makacs módon s szinte kérkedve érvényesülnek azok az emberi tulajdonságok, melyeket a tudományos szóbeszéd a környezet hatásának tulajdonít. Attila a városi szegénység környezetében csírázott ki, s ebből a nyomorúságos televényből csillagzott fel az égre. Útja alatt, minél jobban és magasabbról világot, annál inkább emlékezett sorsának bölcsőjére. Nyugtalanul szikrázott, gyanakodott állandóan a világra, s még a barátból is szívesen gyártott ellenfelet.

Értelem és idegei az izgalom állandó állapotában voltak; s az én nyugalmas és szóltalan természetem ennek az izgalmi állapotnak nem kedvezett. S bár az irodalom és a politika kérdéseiben lényegileg azonos módon gondolkoztunk, szellemi gépezetünk különbözősége mégis más-más módszert szabott reánk. Hűségből eredt mind a két módszer: hűségből a környezethez, amelyből szakadtunk; s hűségből a hagyományokhoz, melyeket szívünkbe gyűjtötték az ősök.

A falu türelmesebb, mint a külváros.

Mert a falu baját enyhíti a föld és a természet; a külváros nyomorúságát pedig élezi a haladás vívmányai.

De bárhonnán induljon a költő, a szellem és a hűség szárnyán a nemzet égboltjára érkezik végül. Mint ő is, József Attila, aki ragyogva hallgat ott, a többi mellett.

(1955)

Széljegyzetek egy névjegyre

A Bartók-hagyaték legkorábbi Enescu-dokumentuma egy névjegy, kézírásos ajánló sorokkal.¹ Íme a szövege:

Mon cher Enesco, permettez moi de vous présenter Monsieur Béla Bartok (sic!) de Budapest qui vient de me jouer de remarquables compositions qui sûrement vous intéresseront. Il passe quelques jours à Paris et serait heureux d'y faire votre connaissance.

Sentiments sympathiques

Edouard Risler

Magyarul:

Kedves Enescu, engedje meg bemutatnom a budapesti Bartók Bélát, aki figyelemreméltó szerzeményeket játszott nekem, amelyek bizonyára érdeklik. Néhány napot tölt Párizsban és boldogan fog itt Önnel megismerkedni. Rokonszenvező érzelmekkel

A boríték címezése: **Monsieur Enesco**
26 rue de Clichy
Paris

Akié a névjegy volt, aki az ajánló sorokat írta, Joseph Edouard Risler, 1873-ban született Baden-Badenben. 1883 és 1890 között a párizsi Conservatoire növendéke volt, 1906-tól ugyanott tanár. Korának legműveltebb, legsokoldalúbb zongoraművészei közé tartozott, Párizs legtekintélyesebb zenészei között tartotta számon a sajtó és a köztudat.

Aki a névjegyet kapta, akit Risler professzor ajánlott, Bartók Béla, 1881-ben született Nagyszentmiklóson. Korán fölismert zenészzeníjének kibontakozását belső és külső akadályok késleltették: gyöngye fizikuma és súlyos gyermekkori betegségei, másrészt korai árvasága és özvegy édesanyjának kényszerű ide-odaköltözései, amelyek következtében hol rossz tanárok kezén, hol zenei irányító nélkül tengődött. 1899 és 1903 között volt a budapesti zeneművészeti főiskola zongora és zeneszerzés szakos hallgatója. Önállóságának első éveiben sikerült Bécsbe és Berlinbe „betörnien”, Párizsba azonban egyelőre nem, ott 1905-ben sikertelenül szerepelt. 1907-ben lett főiskolai zongoratanár Budapesten. 1908-ban alkotta első olyan művét, amely „népzenei és műzenei élményeinek érett, egyéni szintézise” (Ujfalussy), az *I. vonós-negyest*. Radikális újtóként jelentkezett ugyancsak 1908-as bagatelljeiben.

A névjegy címzettje, akihez az ajánló sorok íródtak, George Enescu is 1881-ben született, az egykori Dorohói megye Liveni falujában. 1888-tól 1894-ig Bécsben,

1895-től 1899-ig Párizsban tanították, kora legnagyobb mestereinél. (Abban az évben került külföldre, amikor Bartók árván maradt, akkor fejezte be felsőfokú tanulmányait, amikor azokat évről-évre elkezdte.) A századforduló éveiben nemcsak a korszakos hegedűst, hanem mesterművek alkotóját is tisztelték benne. (II. hegedű-zongora szonátát, amelyet ma is mesterműnek tartunk, 1899-ben fejezte be, Oktettjét, amely szintúgy zseniális, egy évvel később.) Mindmáig legnépszerűbb műveit, két zenekari *Rapszódia*ját 1901-ben véglegesítette. 1905 augusztusában, Bartók párizsi balsikerének az idején harminchárom befejezett opusa közül a 14-est szignálta, az *Esz-dúr szimfóniát*.

Bár a névjegy keltezetlen, aligha kétséges, hogy kézírásos szövege 1909 decemberében vagy 1910 első napjaiban íródott. Bartók — karácsonyi-újévi vakációját kihasználva — másodikban kelt útra, hogy Párizst, amely őt 1905-ben meghódította volt, bevegye. Busoni ajánlólevelével érkezett — és a forradalmian új bagatellekkel tarsolyában. Immár nem szerényen kopogtató kezdőként, hanem kapukat döbgető öntudattal, szinte gögösen. Mondják, s talán igaz is, hogy pártfogója, Isidore Philipp professzor följajánlotta neki, bemutatja Saint-Saënsnak, Widornak, Bartók azonban Debussyt akarta látni, a megközelíthetlent.² D'Indy, akihez Busoni küldte, megalázóan lekezelte. „Enfin! ilyesmikből már elég volt, nem kérek többet”³ — írta, immár Münchenből barátjának, Freund Etelkának. E látogatás levéldokumentumaiban tűnik föl Risler neve, aki — akárcsak mások — „csak amúgy lagymatagon ígéret mindenfélét”⁴, aki magánál tartja — olyan célból, amely a szövegösszefüggésből nem olvasható ki egyértelműen — az opus 1-es *Rapszódia*t.⁵ A névjegy azonban azt mutatja, hogy Risler professzor nemcsak ígéretet, hanem a maga módján, a kor és a hely bevett szokásainak megfelelően támogatás is a keletéről jött idegent. Ajánló sorokkal küldte tovább Párizs neves zeneészeihez. Már akihez módjában állott küldeni. Nem Debussyhez. De Louis Hasselmanshoz, Camille Chevillardhoz és másokhoz, akik bizony számottevő rangot élveztek a fény városában. És Enescuhoz, aki akkoriban már szintúgy nagyság volt. Nem Risler jóindulatán vagy segítő készségének őszinteségén múlott, hogy az idegen végül csaknem dolgavégezetlenül tért haza. Párizs ostromlója volt ingerült és túl nagyra, lehetetlenre törő: Bartók, aki Debussyt akarta megismerni. Alighanem erre magyarázandó, hogy Risler ajánló névjegyei nem Hasselmans, Chevillard vagy Enescu hagyatékában maradtak fenn, hanem a Bartókéban.

Tudjuk, Enescut szoros kötelékek fűzték Rislerhez. 1899-ben a befutott párizsi művész Cortotval játszotta elsőként a fiatal román mester kézzongorás Variációit. 1910-ben Beethoven valamennyi hegedű-zongora szonátáját játszotta egységes sorozat keretében Enescu és Risler kettőse.⁶

Arra azonban semminő bizonyítékunk nincs, hogy Bartók és Enescu találkozott volna 1909 és 1910 fordulóján. Mindazáltal: ez az a pillanat, amikor a zene-történetírás adattárában első ízben szerepel együtt ez a két név. A névjegy tüze-tesebb megtekintése jó alkalom arra, hogy magunk elé képzeljük azt az Enescut és azt a Bartókot, akik 1909-ben is találkozhattak volna — amint kerek negyedszázaddal később, 1924 őszén valóban találkoztak is, Bukarestben.

Vajon: korábban nem?

Bartók harmadízben 1910 márciusában ostromolta a francia fővárost. Egy Festival Hongrois keretében 13 (!) bagatellt játszott, egy korábbi *Abrándot* és a bihari ihletésű, „nagy” *Román táncot*.⁷ Jó volna megtudnunk, hogy ezen a hangversenyen hirneves évről-évre, George Enescu is jelen volt-e.

László Ferenc

JEGYZETEK

1. Jelzete: BH-2149.
2. Demény János írja: „Bartók és Debussy e majdnem létrejött találkozásának esetleg nem hiteles — történetéről Virgil Thomson számol be.” (*Bartók Béla művészi kibontakozásának éve*. In: *Zenetudományi tanulmányok Liszt Ferenc és Bartók Béla emlékére*. Szerkesztette Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Bp., 1955. 356.
3. *Bartók Béla levelei*. Szerkesztette Demény János. Bp., 1976. 157.
4. Uo.
5. I. m. 160., 164.
6. Mircea Voicana és munkatársai: *George Enescu, Monografie*. Buc., 1971. 226., 370.
7. A műsor hasonmása Demény János idézett művének 361. lapján.